

Arbeidstoeleiding op VSO de Spanker in Kampen

Inhoud

1.	Inleiding.....	2
2.	Aanleiding	2
3.	Opbouw van het onderwijsaanbod	2
3.1	Uitstroomprofielen en fasering	3
4.	Wettelijke voorschriften uitstroomprofielen Vervolgonderwijs, Arbeid en Dagbesteding	4
4.1	Algemeen.....	4
4.2	De leergebieden	4
4.3	De leergebiedoverstijgende gebieden	4
4.4	Vorbereiding op vervolgonderwijs, arbeid en dagbesteding.....	5
5.	Inhoud uitstroomprofielen Vervolgonderwijs, Arbeid en Dagbesteding	6
5.1	Uitgangspunten	6
5.2	Lessentabel	6
5.3	Opbouw praktijkvorming.....	10
6.	Competentielijn.....	12
6.1	Competenties en indicatoren uitstroomprofielen Vervolgonderwijs, Arbeid en Dagbesteding	12
6.2	Beheersing en context binnen de uitstroomprofielen Arbeid en Dagbesteding	15
6.3	Beroepsoriëntatie en loopbaansturing.....	15
6.4	Belastbaarheid.....	16
7.	Procedure.....	17
7.1	Frequentie en beoordelaars	17

1. Inleiding

De Spanker is een christelijke school voor voortgezet speciaal onderwijs (VSO). VSO de Spanker is voor leerlingen die moeilijk tot leren komen. De school richt zich in het bijzonder op de groep leerlingen van wie vaststaat dat een orthopedagogische en orthodidactische benadering nodig is om te komen tot een ononderbroken leer- en ontwikkelingsproces op het niveau van iedere leerling.

Leerlingen in de leeftijd van 12 – 18/20 jaar volgen onderwijs op VSO de Spanker. De Spanker biedt onderwijs aan leerlingen die uitstromen naar vervolgonderwijs, een arbeidsplaats of dagbesteding in de regio Kampen.

De school streeft ernaar de leerlingen de kennis en vaardigheden te laten ontwikkelen die ze nodig hebben om nu en in de toekomst zo zelfstandig mogelijk te functioneren in de maatschappij. De Spanker gaat uit van de individuele mogelijkheden van elke leerling, waarbij het onderwijs aangeboden wordt in een stimulerende omgeving. Hierdoor kunnen de leerlingen zich op cognitief, motorisch, sociaal-emotioneel en praktisch gebied optimaal ontwikkelen. Het motto van VSO de Spanker is: wonen, werken, wereld, waardevol!

De Spanker heeft een christelijke identiteit die herkenbaar is in de begeleiding. De school anticipeert op relevante (maatschappelijke) ontwikkelingen en vertaalt die in haar onderwijskundig beleid en professioneel handelen.

Visie: De Spanker is een VSO school met aandacht voor hoofd, hart en handen, waarbij de leerlingen voorbereid worden op de juiste plek in de maatschappij!

Motto: Wonen, werken, wereld, waardevol!

Deze notitie is de basis van waaruit de arbeidstoeleiding vormgegeven wordt.

De insteek van deze notitie is dat de beschreven opzet voor een belangrijk deel aansluit bij de leerlingen waarvoor het aanbod is ontwikkeld. Voor leerlingen die hierbij niet kunnen aansluiten wordt maatwerk geboden.

2. Aanleiding

De Spanker richt zich op de groep leerlingen van wie vaststaat dat een orthopedagogische en/of orthodidactische benadering nodig is om te komen tot een ononderbroken leer- en ontwikkelingsproces. Het speciaal onderwijs dient te voldoen aan de Wet Kwaliteit (v)so. Deze wet is een wijziging van de Wet op de Expertise Centra (WEC). De wetgever geeft het voortgezet speciaal onderwijs de mogelijkheid om het onderwijs af te stemmen op de leerlingen door middel van drie uitstroomprofielen. Iedere VSO school dient een keuze te maken voor één of meerdere uitstroomprofielen die zij aanbiedt en op basis waarvan leerlingen worden ingedeeld. De drie uitstroomprofielen zijn:

- Uitstroomprofiel Vervolgonderwijs dat gericht is op het behalen van een volledig diploma (vmbo, havo of vwo) en toeleidt naar het mbo, hbo of de universiteit; (Leerroute 5, 1F/2F);
- Uitstroomprofiel Arbeidsmarktgericht (in het kort uitstroomprofiel Arbeid) dat leerlingen toeleidt naar de reguliere arbeidsmarkt inclusief beschut werk (Leerroute 3 en 4);
- Uitstroomprofiel Dagbesteding dat leerlingen toeleidt naar een vorm van dagbesteding. (Leerroute 2 en 3).

De Spanker biedt de drie genoemde uitstroomprofielen aan.

De school wil de voorbereiding van de leerlingen op de vervolgbestemming optimaliseren. Het onderwijs op de VSO de Spanker is in principe eindonderwijs, tenzij een leerling tussentijds geschakeld kan worden naar een andere onderwijsvorm. De leerlingen stromen na de school uit naar vervolgonderwijs, reguliere arbeidsmarkt of een vorm van dagbesteding.

3. Opbouw van het onderwijsaanbod

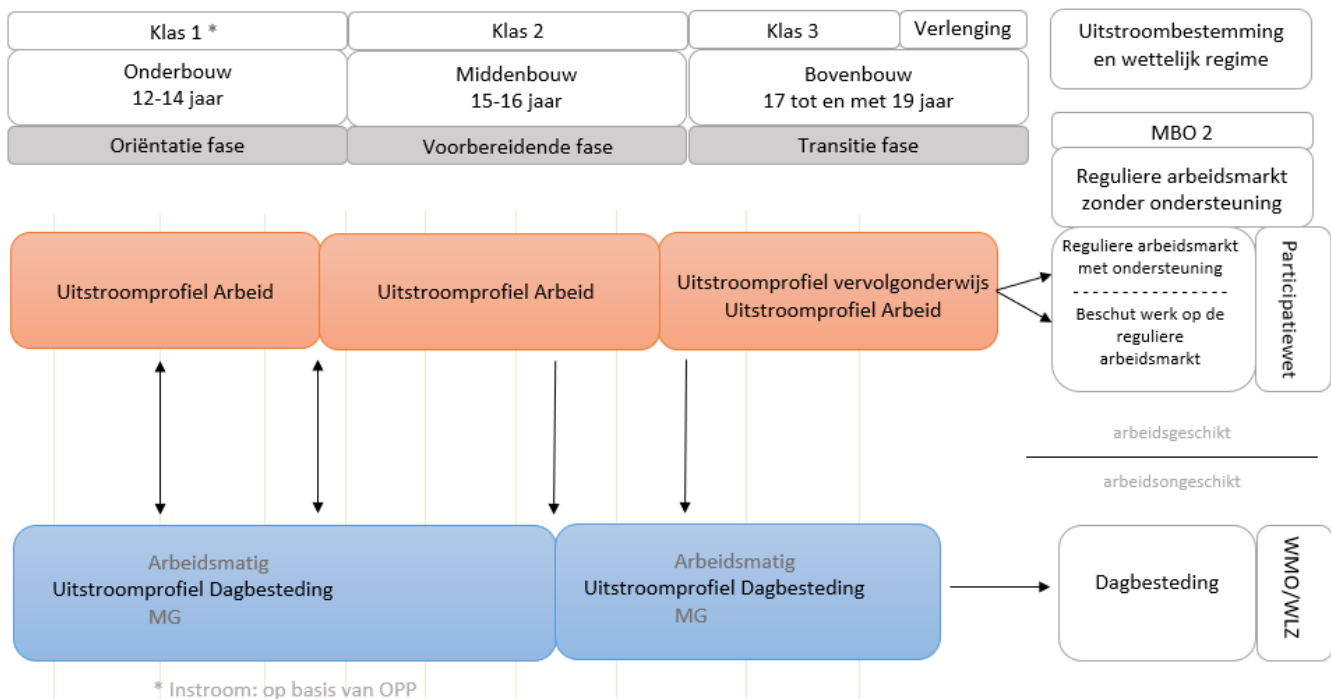
De Spanker biedt de uitstroomprofielen (afgekort tot 'profiel') Vervolgonderwijs (MBO2), Arbeid en Dagbesteding aan. De totale cursusduur van het VSO is minimaal 4 jaar en maximaal 8 jaar. Leerlingen zijn

leerplichtig tot de leeftijd van 16 jaar. Het schooljaar waarin zij 16 worden, dienen zij af te maken. De leerlingen in de genoemde profielen zijn niet in staat om een startkwalificatie te behalen gezien hun cognitieve vermogens. Het streven van VSO de Spanker is dat leerlingen uitstromen op de leeftijd van tussen de 18 en 20 jaar (8 jaar onderwijs in het VSO) omdat zij dan veel tijd hebben gehad om de arbeidsvaardigheden en werknemersvaardigheden aan te leren en te trainen in de praktijk binnen en buiten de school. De Spanker maakt deel uit van het Samenwerkingsverband VO2305. Dit Samenwerkingsverband (swv) heeft, sinds de invoering van Passend Onderwijs in 2013, de zorgplicht voor alle voortgezet onderwijs leerlingen in de regio Zwolle, Kampen en Raalte en omstreken. Het swv werkt met arrangementen wanneer leerlingen extra ondersteuning nodig hebben. Om hiervoor in aanmerking te komen, heeft een leerling een toelaatbaarheidsverklaring (tlv) nodig. Een tlv is maximaal 2 jaar geldig. De mogelijkheid bestaat dat het swv een tlv afgeeft tot de leeftijd van 18 jaar. Verlenging kan en mag, maar zal zijn op basis van aantoonbare toegevoegde waarde van de extra onderwijstijd.

3.1 Uitstroomprofielen en fasering

De leerjaren zijn onderverdeeld in een onderbouw, een middenbouw en een bovenbouw. Leerjaar 1, 2, 3 en 4 zijn gericht op oriëntatie op vervolgonderwijs, werk en/of activiteiten en uitstroombestemming en leerjaar 5 en 6 zijn gericht op de daadwerkelijke transitie.

Schema 1: Profielen en fasering

De Spanker maakt tijdens de schoolperiode twee keer per jaar een inschatting van de mogelijkheid tot uitstroom vervolgonderwijs, arbeid of dagbesteding van de leerling.

Twee keer per schooljaar wordt bepaald of een leerling voldoende voortgang heeft geboekt om het vervolg van het uitstroomprofiel naar verwachting succesvol te kunnen afronden. Indien nodig kan het OPP door de CvB worden aangepast.

De Spanker volgt de ontwikkeling van de leerlingen in het LVS Doen in.

4. Wettelijke voorschriften uitstroomprofielen Vervolgonderwijs, Arbeid en Dagbesteding

4.1 Algemeen

De wetgever heeft in de Wet Kwaliteit (v)so beschreven waar het onderwijs in de diverse uitstroomprofielen aan moet voldoen. In tabel 1 is weergegeven aan welke kerndoelen het onderwijsprogramma wettelijk invulling moet geven voor de uitstroomprofielen Arbeid en Dagbesteding. In bijlage 1 staan de volledige kerndoelen voorbereiding op arbeid/dagbesteding (voa en vod) en de leergebiedoverstijgende kerndoelen (lgo) benoemd. Voor het uitstroomprofiel vervolgonderwijs wordt gebruik gemaakt van de kerndoelen van het uitstroomprofiel arbeid.

Tabel 1: Wettelijk bepaalde leergebieden per uitstroomprofiel

Uitstroomprofiel vervolgonderwijs	Uitstroomprofiel Arbeid	Uitstroomprofiel Dagbesteding
Entree - Nederlands - Rekenen - Loopbaan en burgerschap - Engels - Mens en maatschappij - Mens, natuur en techniek - Culturele oriëntatie en creatieve expressie - Sport en bewegen	7 leergebieden - Nederlandse taal en communicatie - Rekenen en wiskunde - Engels - Mens en maatschappij - Mens, natuur en techniek - Culturele oriëntatie en creatieve expressie - Sport en bewegen	6 leergebieden - Nederlandse taal en communicatie - Rekenen en wiskunde - Mens en maatschappij - Mens, natuur en techniek - Culturele oriëntatie en creatieve expressie - Sport en bewegen
Leergebiedoverstijgende kerndoelen - Leren leren - Leren taken uitvoeren - Leren functioneren in sociale situaties - Ontwikkelen van een persoonlijk ontwikkelperspectief		
Voorbereiding op arbeid - Loopbaanoriëntatie - Loopbaansturing - Algemene werknemersvaardigheden - Vakspecifieke vaardigheden	Voorbereiding op arbeid - Loopbaanoriëntatie - Loopbaansturing - Algemene werknemersvaardigheden - Vakspecifieke vaardigheden	Voorbereiding op dagbesteding - Oriëntatie op werk of (dag)activiteiten - Keuze voor werk of (dag)activiteiten - Algemene vaardigheden - Specifieke vaardigheden

4.2 De leergebieden

De kernvakken 'Nederlandse taal en communicatie', 'rekenen en wiskunde' en 'Engels' betreffen voornamelijk de cognitieve ontwikkeling van leerlingen. De leergebieden 'mens & maatschappij' en 'mens, natuur & techniek' dienen vooral de ontwikkeling van de leerling in termen van maatschappelijke redzaamheid in de domeinen 'wonen en burgerschap'. De vakken 'culturele oriëntatie & creatieve expressie' en 'bewegen en sport' helpen de leerlingen bij de invulling van hun vrije tijd in het maatschappelijk verkeer.

4.3 De leergebiedoverstijgende gebieden

Naast de leergebieden moet binnen het VSO in alle uitstroomprofielen aan leergebiedoverstijgende aspecten worden gewerkt. Deze omvatten:

- Leren leren;
- Leren taken uitvoeren;
- Leren functioneren in sociale situaties;

- Ontwikkelen van een persoonlijk toekomstperspectief.

Op het gebied van sociale vaardigheden komen er tijdens de lessen die gericht zijn op de sociaal emotionele ontwikkeling leergebiedoverstijgende aspecten aan bod die betrekking hebben op ‘het functioneren in sociale situaties’. Er wordt gewerkt aan sociale aspecten in de breedste zin van het woord, de ontwikkeling op deze competenties vraagt van de VSO leerlingen extra aandacht. Op het gebied van ‘leren leren’ staat voornamelijk centraal het leren nemen van medeverantwoordelijk voor het eigen leerproces en actief werken aan de eigen ontwikkeling. Op het gebied van ‘leren taken uitvoeren’ staat voornamelijk het zo zelfstandig mogelijk en planmatig uitvoeren van taken en hier zo nodig hulp bij te vragen centraal. Zelfredzaamheid is hierin een zeer belangrijk aspect. Met betrekking tot het ‘ontwikkelen van een persoonlijk toekomstperspectief’, wordt de leerling zich bewust (gemaakt) van zijn of haar mogelijkheden en beperkingen. Het ontwikkelen van een positief zelfbeeld en een realistische kijk op eigen toekomstmogelijkheden zijn hierbij cruciaal. Het mentorgesprek is hierin een belangrijk element. Tijdens het mentorgesprek op school wordt de leerling begeleid bij het reflecteren op datgene wat op de stage ervaren en meegemaakt is. De ervaringen en de reflectie daarop worden besproken en geduid en eventueel worden vaardigheden extra geoefend. In alle uitstroomprofielen worden de leergebiedoverstijgende aspecten daarnaast integraal meegenomen tijdens de theorie- en praktijklessen aangezien deze aspecten verweven zitten in goed werknemerschap.

De vorderingen op de arbeidsvaardigheden worden vastgelegd in de ‘Competentielijst arbeidsvaardigheden’. Zie hiervoor hoofdstuk 6.

4.4 Voorbereiding op vervolgonderwijs, arbeid en dagbesteding

Tabel 2: De leergebieden Voorbereiding op arbeid en Voorbereiding op dagbesteding

Uitstroomprofiel vervolgonderwijs	Uitstroomprofiel Arbeid	Uitstroomprofiel Dagbesteding
Voorbereiding op vervolgonderwijs	Voorbereiding op arbeid	Voorbereiding op dagbesteding
- Entree - Kwalificatiestructuur à basisdeel, keuzedeel en profieldeel - BPV beroepsgerichte praktijkvorming	- Loopbaanoriëntatie - Loopbaansturing - Algemene werknemersvaardigheden - Vakspecifieke vaardigheden	- Oriëntatie op werk of (dag)activiteiten - Keuze voor werk of (dag)activiteiten - Algemene vaardigheden - Specifieke vaardigheden

‘Loopbaanoriëntatie’ wordt praktisch toegepast door leerlingen in de praktische sectoren zich te laten oriënteren op de sectoren productiewerk, consumptief, handel en verkoop, groen, wonen en dienstverlening en techniek. In de theoretische lessen wordt dat ondersteund met aandacht voor werk, werkomstandigheden en verschillende beroepen. Tevens komen daar elementen die van belang zijn voor ‘het sturen van de loopbaan’ (cv, solliciteren, etc.) aan de orde.

‘Algemene competenties’ en ‘specifieke beroepsvaardigheden’ worden geoefend binnen de praktijkvakken en tijdens de diverse stage varianten. Voor alle verplichte onderdelen (zie tabel 2) zijn door het SLO (Stichting Leerplan Ontwikkeling) in opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap kerndoelen benoemd waaraan binnen het onderwijsaanbod gewerkt moet worden. De kerndoelen voorbereiding op arbeid/dagbesteding, de leergebiedoverstijgende kerndoelen en mens, natuur en techniek zijn in bijlage 1 opgenomen aangezien deze kerndoelen een relatie hebben met de arbeidsvaardigheden en daarmee de voorbereiding op het werknemerschap. Bij Entree wordt in samenwerking met de Landstede groep gewerkt vanuit de kwalificatiestructuur vastgesteld door het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap voor het MBO.

5. Inhoud uitstroomprofielen Vervolgonderwijs, Arbeid en Dagbesteding

5.1 Uitgangspunten

Visie en motto van de Spanker:

Visie: De Spanker is een VSO school met aandacht voor hoofd, hart en handen, waarbij de leerlingen voorbereid worden op de juiste plek in de maatschappij.

Motto: Wonen, werken, wereld, waardevol.

Hiervan uitgaand beschrijven we in deze paragraaf de uitgangspunten van het onderwijs op VSO de Spanker in relatie tot arbeidstoeleiding en de bijbehorende consequenties.

Uitgangspunt 1: Iedere leerling krijgt onderwijs op zijn of haar niveau. Hierbij wordt onderscheid gemaakt in de cognitieve vakken en de praktijkvakken.

Uitgangspunt 2: De leerling krijgt inzicht in zijn toekomstperspectief en wordt hierbij ondersteund door de school in samenwerking met ouders.

Uitgangspunt 3: Het onderwijs sluit aan bij kansrijke en passende uitstroombestemmingen.

5.2 Lessentabel

Om leerlingen optimaal voor te bereiden op de uitstroombestemming (vervolgonderwijs, werk of dagbesteding), is het noodzakelijk keuzes te maken van waar de aandacht in het lesaanbod naar uitgaat. Het totale onderwijsaanbod dient gericht te zijn op de uitstroombestemming. Per onderwijsfase ligt het accent in meer of mindere mate op theorieonderwijs of praktijkvorming.

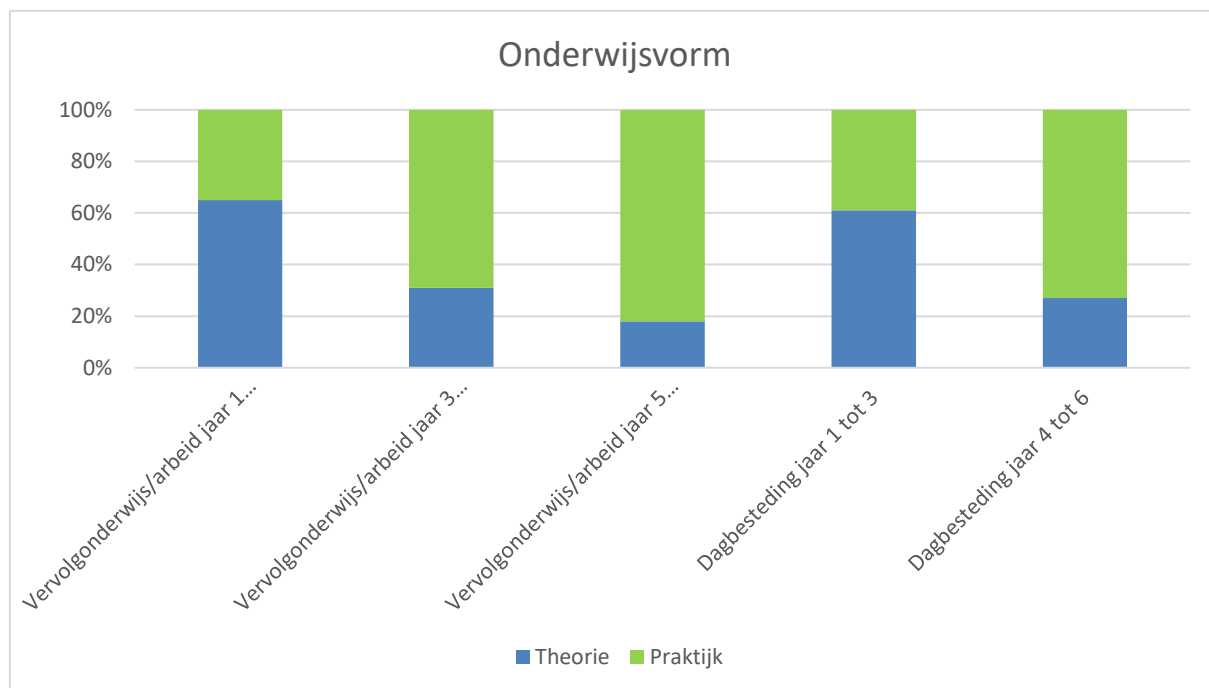
In tabel 3 is inzichtelijk gemaakt waar de tijd aan besteed wordt op weekbasis. Dit is voor alle profielen inzichtelijk gemaakt.

Op basis van de lessentabel is in drie grafieken grafisch weergegeven hoe de verhouding per leerjaar is tussen de onderwijsvormen (grafiek 1), de domeinen (grafiek 2) en de leergebieden (grafiek 3).

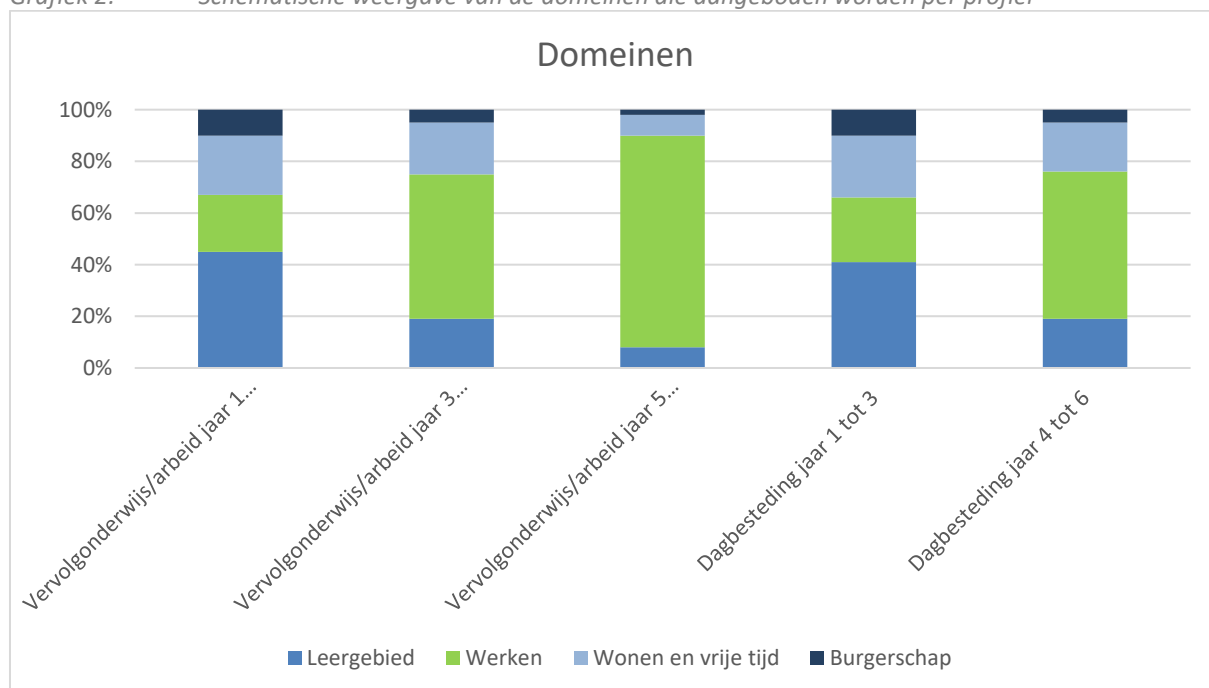
Tabel 3: Lessentabel

Cirkel	Vakomschrijving	LR2 arbeidsmatige dagbsta taakgericht en activerend				LR 3/4 Arbeidsmatige dagbesteding Beschut werk/ arbeid				LR 5 vervolgonderwijs			
		1A onbo	2A miho	3A bobo	1B onbo	2B miho	3B bobo	onbo	miho	bobo			
		1.25	1.25	0.75	1	1	1	0.5	1	1	0.5	1.5	
	Levensbeschouwing	4.5	2.25	1.25	1.25	5	2.25	1.5	5	2.25	1.5	1.5	
	Rekenen/wiskunde	4.5	2.25	1.25	1.25	5	2.25	1.5	5	2.25	1.5	1.5	
	Nederlands- taal Engels					1.25	0.75	0.75	1.25	0.75	0.75	0.75	
	Sport en bewegen	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
	Mens en maatschappij vakken	1.5	1.5	2	1.5	1.5	2	1.5	1.5	1.5	1.5	2	
	Veiligheid/ SWB	blok 1	blok 1	blok 1	blok 1	blok 1	blok 1	blok 1	blok 1	blok 1	blok 1	blok 1	
	VOW- voorbereiden op werk	blok 3	blok 3	blok 3	blok 3	blok 3	blok 3	blok 3	blok 3	blok 3	blok 3	blok 3	
	ICT en media	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	
	WO- Facta- Grey of the day	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	
	Verkeer	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	
	Sek voorlichting	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	
	Mens en maatschappij leergebied overstijgend	4	4	2	4	4	2	4	4	4	4	2	
	Sociale vaardigheden	blok 1 tm 4	blok1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	
	Burgerschap--> Deviant- Beste Burgers												
	Schooltaken- regel van de week- jeugdjournaal en schooltv (incl. 30 min lunch per dag)	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	
	Werknemersvaardigheden	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	blok 1 tm 4	
	Culturele oriëntatie en creatieve expressie:												
	In circuit en in de klas	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	
	Muziek	circuit		circuit	circuit	circuit	circuit	circuit	circuit	circuit	circuit	circuit	
	Creatief in circuit en klas	circuit		circuit	circuit	circuit	circuit	circuit	circuit	circuit	circuit	circuit	
	Mens natuur en Techniek	blok 1 tm 4		blok 1 tm 4									
	LR2 In thema's en arbeidsmatig werken												
	LR3/4/5 oa tijdens: praktijkvakken												
Cirkel	Voorbereiden op arbeid	LR2							LR 3/4/5				
		onbo		bobo		miho	bobo		onbo		miho	bobo	
LR2	Praktijkvakken Blok 1tm 4	5	5	4									
	Groen- Arbeidsmatig werken- Zorg- Wonen, Keuken (ZWK)	x	x	x									
	Praktijkvakken- Vreedzame school- Wie ben ik- Relatie- zelfverzorging	x	x										
	Praktijkvakken- Zorg wonen keuken-vrije tijd-zelfredzaamheid-ontspanning-ICT	x	x	x									
	Praktijkvakken- Lwip-exkursie-stage-VOW-zelfredzaamheid-SWB-VOW	x	x	x									
	Praktijkvakken- Burgerschap-verkeer-kennis-toepassen-autonomie	x	x	x									
	Praktijkvakken					5	5	4		5	5	4	
LR 3-4-5	Techniek					x	x	x	x	x	x	x	
	Groen					x	x	x	x	x	x	x	
	Handel en verkoop					x	x	x	x	x	x	x	
	Consumptief					x	x	x	x	x	x	x	
	Wonen en dienstverlening					x	x	x	x	x	x	x	
	Productiewerk					x	x	x	x	x	x	x	
LR 2-3-4-5	Mentories/ portfolio begeleiding	1	1	1.5	1	1	1	1.5	1	1	1	1.5	
	Interne II werkplaats	3				2		8	2		8		
	Externe II werkplaats vanaf 15 jr												
	Begeleide bedrijfsbezoeken												
	Zelfstandig externe stage			12				12				12	
	Branchegerichte cursus												
	Per OPP												
	Totaal lesuren per week	28,75	28,75	28,75	28,75	28,75	28,75	28,75	28,75	28,75	28,75	28,75	
	Totaal minuten per week	1725											

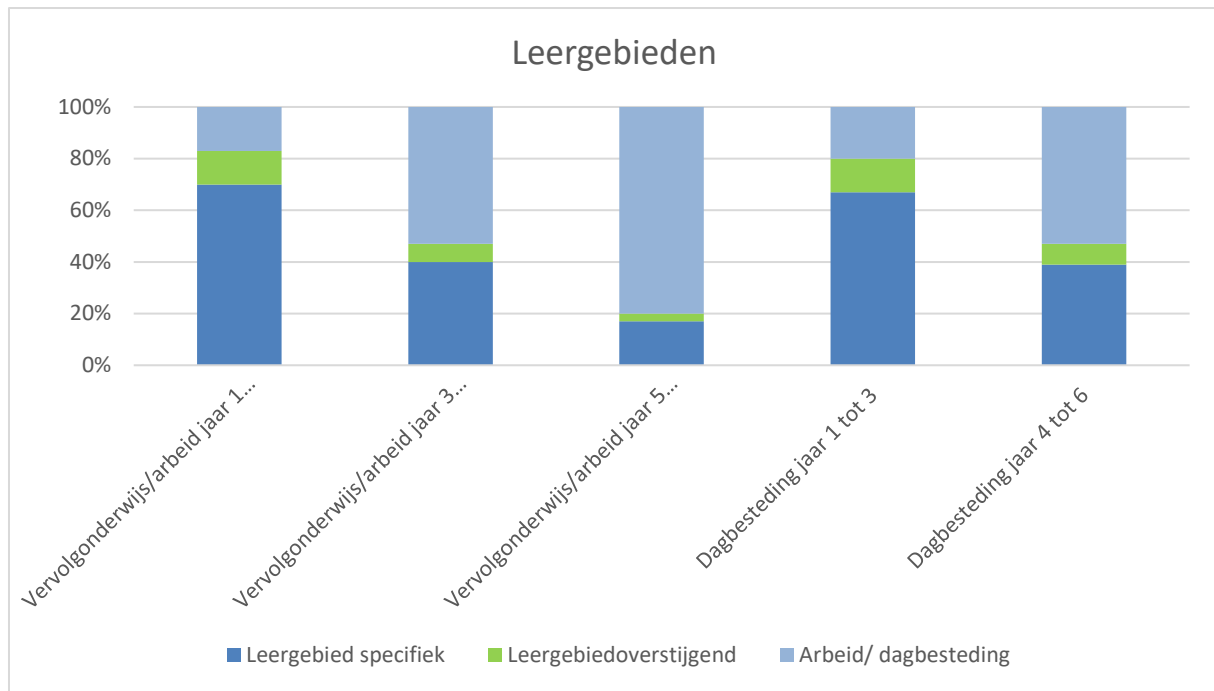
Grafiek 1: Schematische weergave van de onderwijsvorm die aangeboden wordt per profiel

Grafiek 2: Schematische weergave van de domeinen die aangeboden worden per profiel

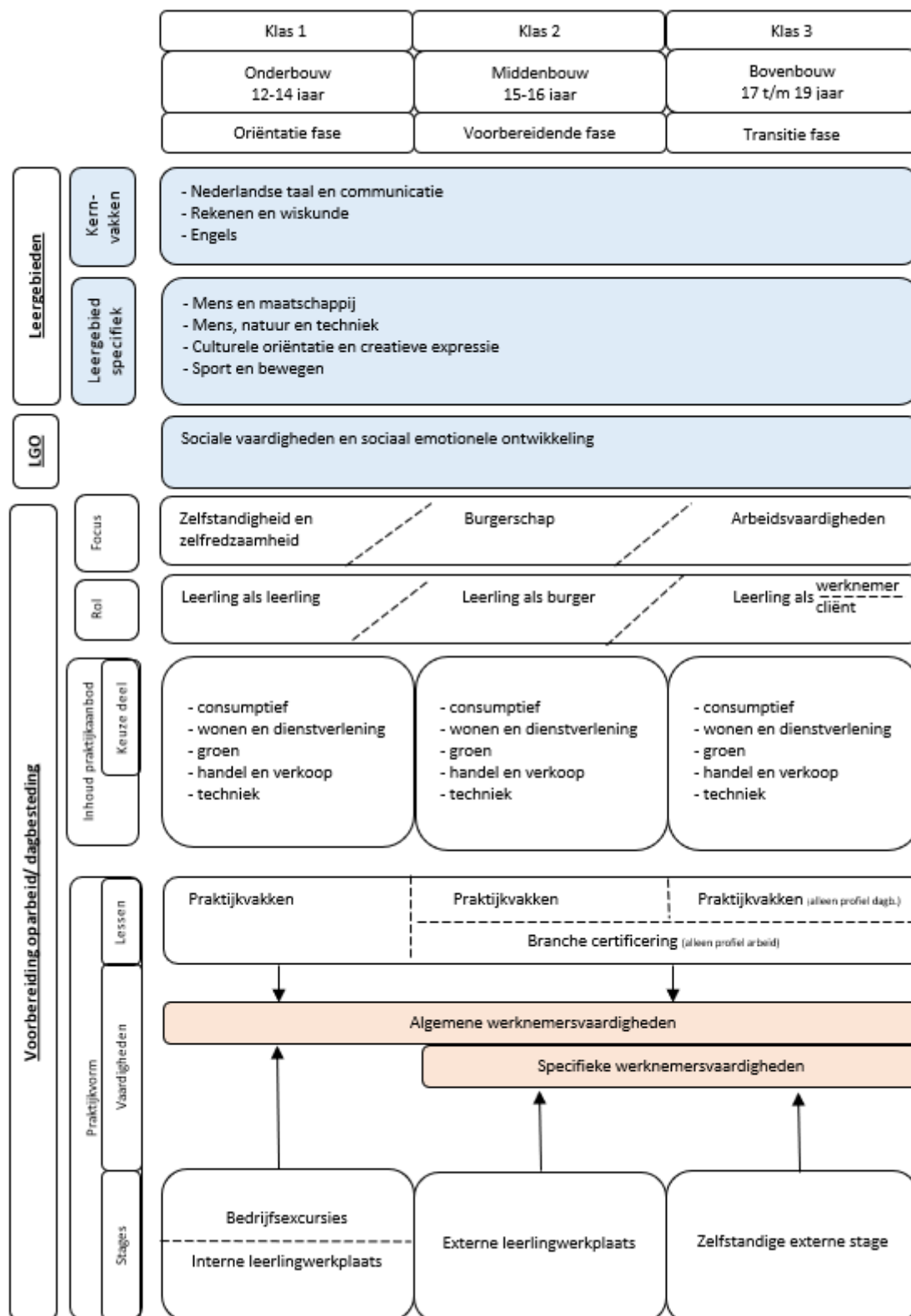

Grafiek 3: Schematische weergave van de leergebieden die aangeboden worden per profiel

5.3 Opbouw praktijkvorming

Schema 2:

Praktijkvakken

De praktijkvakken hebben tot doel om de leerlingen algemene werknemersvaardigheden aan te leren en zijn daarnaast gericht op het vergroten van de zelfstandigheid en zelfredzaamheid. Naast de kerndoelen die betrekking hebben op arbeid, worden hier kerndoelen uit het domein Mens, natuur en techniek behandeld zoals persoonlijke hygiëne en hygiënisch handelen in de woon-, werk- en leefomgeving en het kunnen uitvoeren van

eenvoudige technische handelingen. Tevens is er aandacht voor de sociaal emotionele ontwikkeling tijdens deze activiteiten.

Branchecursussen

Waar de praktijklessen een algemeen vormend karakter hebben, worden de branchecursussen ingezet om vakspecifieke vaardigheden te leren. De leerling wordt daardoor voorbereid op het assisteren binnen een arbeidsorganisatie. Door de branchecursus af te sluiten met een landelijk erkend certificaat of diploma, wordt de aantrekkelijkheid van de leerling op de arbeidsmarkt vergroot.

Bedrijfsexcursies

De begeleide excursies aan bedrijven hebben tot doel om leerlingen te laten oriënteren op diverse sectoren/werkrichtingen en om een juist beeld te schetsen van diverse uitstroombestemmingen. Per sector/branche worden diverse bedrijven bezocht. Daarnaast worden mensen uit het bedrijfsleven gevraagd om op school workshops en presentaties te geven met als doel voor de leerlingen het oriënteren op werken in een bepaalde branche.

Interne leerlingwerkplaatsen

De interne leerlingwerkplaatsen (I IIWP) hebben tot doel het trainen van algemene werknemersvaardigheden die tijdens de praktijkvakken zijn aangeleerd. De leerlingen lopen in de veilige en vertrouwde schoolomgeving stage en voeren daar opdrachten uit. Tijdens de praktijklessen worden algemene werknemersvaardigheden aangeleerd, tijdens de interne leerlingwerkplaatsen kunnen de leerlingen hiermee oefenen door ze daadwerkelijk in te zetten. De interne leerlingwerkplaatsen hebben relatie met de competenties. De interne leerlingwerkplaatsen vinden plaats in de onderbouw.

Externe leerlingwerkplaatsen

De externe leerlingwerkplaatsen (E IIWP) hebben, net als de interne LWP, tot doel het trainen van algemene werknemersvaardigheden. Dit vindt plaats in reguliere bedrijven. De begeleider van school is aanwezig op de locatie, maar de opdrachten voor de leerlingen worden gegeven door het stagebedrijf. De externe leerlingwerkplaatsen vinden plaats in de middenbouw.

Zelfstandige externe stage

De leerling vanaf 16 jaar met de zelfstandige externe stages (ZES). Dit doet de leerling individueel bij een regulier bedrijf of een organisatie voor dagbesteding. Bij aanvang van de stage worden afspraken gemaakt over de doelstelling van de stage en de opdrachten die de leerling gaat uitvoeren.

De voorbereiding voor alle profielen is gericht op het verkrijgen van algemene werknemersvaardigheden en vakspecifieke vaardigheden. De voorbereiding is opgebouwd uit:

- Te beheersen competenties (kennis, vaardigheden en houding/gedrag);
- Praktijkvakken;
- Stages.

Leerjaar 1 en 2

- Doelstelling Arbeid: Vergroten van de zelfstandigheid en zelfredzaamheid, het aanleren van de algemene werknemersvaardigheden en dit tijdens de interne leerlingwerkplaatsen inoefenen.
- Rol van de leerling: De leerling mag in deze fase nog leerling zijn en gericht zijn op zichzelf.

Leerjaar 3 en 4

- Doelstelling: Aanleren van de algemene en specifieke werknemersvaardigheden en het inoefenen tijdens de externe leerlingwerkplaatsen.
- Rol van de leerling: De leerling richt zich op actief burgerschap en het werknemerschap. De leerling richt zich op de zichzelf én de ander.

Leerjaar 5 en 6

- Doelstelling: Aanleren van de specifieke (werknemers)vaardigheden en het inoefenen tijdens de zelfstandig externe stages. Het behalen van een branche erkend certificaat of diploma en het uitstromen van school naar de arbeidsmarkt of een vorm van dagbesteding.

Rol van de leerling: De leerling richt zich op actief burgerschap en het werknemerschap. De leerling richt zich op de ander.

6. Competentielij

Om antwoord te krijgen op de vraag welke vaardigheden de leerlingen dienen te bezitten om uit te stromen naar de vervoloplek, is er een competentielij ontwikkeld, genaamd 'competentielij arbeidsvaardigheden' (cav). De lijn sluit aan bij kerndoelen 'voorbereiding op arbeid' (voa) en de 'leergebiedoverstijgende kerndoelen' (lgo). De cav sluit eveneens aan op het mbo-kwalificatiedossier op niveau 1 (entreeopleiding) en het begrippenkader zoals gehanteerd wordt in de Participatiewet.

De competentielij beschrijft wat een leerling moet kennen en kunnen om succesvol uit te kunnen stromen naar de uitstroombestemming. De ontwikkeling van de vaardigheden van alle leerlingen worden op basis van deze lijn gevolgd en vastgelegd. De competentielij bestaat uit drie onderdelen. Deze drie onderdelen zijn de opbouw van dit hoofdstuk. De onderdelen zijn:

- a) De **competenties** arbeidsvaardigheden om de algemene en vakspecifieke werknemersvaardigheden inzichtelijk te maken:
 - In § 6.1 worden de competenties beschreven. De competenties zijn opgebouwd uit gedragsindicatoren die iets zeggen over de thema's persoonlijk, arbeid, sociaal en leren. Door middel van de indicatoren kunnen de vorderingen of het uitblijven daarvan op het gebied van de competenties inzichtelijk gemaakt worden;
 - In § 6.2 wordt beschreven in welke mate de leerling de indicatoren dient te beheersen;
- b) Drie vragen met betrekking tot de **beroepsoriëntatie** om inzichtelijk te krijgen naar welk kansrijk beroep de voorkeur van de leerling uitgaat:
 - In § 6.3 wordt beschreven hoe de beroepsoriëntatie inzichtelijk wordt gemaakt;
- c) De mate van **belastbaarheid** van de leerling om zicht te krijgen op de inzetbaarheid van de leerling binnen een arbeidsorganisatie:
 - In § 6.4 wordt beschreven hoe de mate van belastbaarheid inzichtelijk wordt gemaakt.

6.1 Competenties en indicatoren uitstroomprofielen Vervolgonderwijs, Arbeid en Dagbesteding

Leerlingen die uitstromen naar de arbeidsmarkt vanuit het profiel Arbeid, functioneren op of onder assistentenniveau. Het mbo heeft voor het assistentenniveau de competenties beschreven die werknemers op assistentenniveau dienen te beheersen. De competenties zijn onderverdeeld in gedragsindicatoren. Deze indicatoren maken de competenties meetbaar. Aangezien de leerlingen in het profiel Arbeid uitstromen op of onder dit niveau, is gekozen voor de mbo-competenties. De gekozen indicatoren zeggen iets over het gedrag van de leerling in plaats van kennis. Het is namelijk voor toekomstige werkgevers meer van belang wat een leerling gedragsmatig kan en welke houding hij of zij heeft, dan kennis gezien het uitstroomniveau van de leerlingen in dit uitstroomprofiel.

Bijkomend voordeel van de mbo-competenties is dat de kerndoelen voorbereiding op arbeid (voa) ook voor een belangrijk deel bestaan uit de mbo-competenties. Naast de kerndoelen voa hebben de competenties ook een relatie met de leergebiedoverstijgende kerndoelen (lgo). Daar gaat het onder andere over het leren uitvoeren van taken, het sociaal functioneren en het toekomstperspectief. Deze vaardigheden zijn cruciaal binnen goed werknemerschap.

In tabel 4 is weergegeven welke competenties in de 'competentielij arbeidsvaardigheden' (cav) zijn opgenomen en aan welk kerndoel de competenties zijn gekoppeld.

De competentielij is vertaald naar een competentielijst. De lijst is het meet- en volginstrument van de competentielij. De cav kent vier thema's waarover de competenties verdeeld zijn. Dit zijn competenties die iets zeggen over de thema's 'persoonlijkheid', de 'arbeidsvaardigheden', het 'sociaal functioneren' en de 'leervaardigheden'. Daarnaast wordt er aan het eind van de lijst de voorkeur van de leerling voor een beroep in kaart gebracht door middel van drie vragen. Tot slot wordt de belastbaarheid in beeld gebracht. Hier gaat het om de inzetbaarheid van de leerling.

Tabel 4: Competentielijst voorbereiding op arbeid en koppeling met de kerndoelen voa/vod en lgo

Competentielijst voorbereiding op arbeid		
Persoonlijk		
Competenties en indicatoren	Kerdoelen voa/vod	Kerdoelen lgo
Omgaan met veranderingen en aanpassen	10) Omgaan met veranderingen en aanpassen	5) Redzaam en weerbaar gedragen
Indicator 1	Je blijft aan het werk ook als er iets onverwachts gebeurt	
Indicator 2	Je kunt omgaan met verschillende mensen	
Indicator 3	Je kunt omgaan met verschillende manieren van begeleiding	
Competenties en indicatoren	Kerdoelen voa/vod	Kerdoelen lgo
Met druk en tegenslag omgaan	9) Met druk en tegenslag omgaan	5) Redzaam en weerbaar gedragen
Indicator 1	Je presteert onder verhoogde werkdruk	
Indicator 2	Je presteert onder verhoogde sociale druk	
Indicator 3	Je zet door bij tegenslag	
Gedrevenheid en ambitie tonen	9) Met druk en tegenslag omgaan	
Indicator 1	Je doet je best	
Omgaan met eigen gevoelens	3) Samenwerken en overleggen 11) Ontwikkelen beroepsvaardigheden	8) Omgaan met eigen gevoelens en wensen
Indicator 1	Je kunt werk en privé gescheiden houden	
Indicator 2	Je geeft je eigen grenzen aan	
Ontwikkelen toekomstperspectief	1) Verkennen werkvelden en beroepen	10) Zicht krijgen op eigen voorkeuren
Indicator 1	Je weet wat je al kunt	
Indicator 2	Je weet wat je nog moet leren	
Arbeid		
Competenties en indicatoren	Kerdoelen voa/vod	Kerdoelen lgo
Formuleren en rapporteren	3) Samenwerken en overleggen	7) Samenwerken
Indicator 1	Je kunt zeggen wat je bedoelt	
Indicator 2	Je kunt rapporteren	
Vakdeskundigheid toepassen	7) Kwaliteit leveren 11) Ontwikkelen beroepsvaardigheden	
Indicator 1	Je hebt voor het werk de nodige kennis van middelen en materialen	
Indicator 2	Je gebruikt voor het werk de nodige vaardigheden	
Indicator 3	Je lost problemen op	
Middelen en materialen inzetten	5) Middelen en materialen inzetten	
Indicator 1	Je gebruikt de middelen en materialen op de juiste manier	
Indicator 2	Je gaat zorgvuldig met de middelen en materialen om	
Plannen en organiseren	6) Plannen en organiseren	6) Doelgericht en planmatig taken uitvoeren
Indicator 1	Je houdt de werkplek veilig	
Indicator 2	Je houdt de werkplek netjes en overzichtelijk	
Indicator 3	Je werkt in het gevraagde tempo	

Het vervolg van de lijst staat op de volgende pagina.

Op de behoeften en verwachtingen van de “klant” richten		7) Kwaliteit leveren	
Indicator 1	Je reageert passend op de vraag van een klant		
Kwaliteit leveren		7) Kwaliteit leveren	
Indicator 1	Je werkt volgens de wensen van de opdrachtgever		
Indicator 2	Je werkt zorgvuldig (precies, netheid)		
Indicator 3	Je controleert of het werk volgens de wensen van de opdrachtgever is		
Instructies en procedures opvolgen		4) Instructies en procedures opvolgen	6) Doelgericht en planmatig taken uitvoeren
Indicator 1	Je volgt instructies op		
Indicator 2	Je houdt je aan de procedures (regels en afspraken)		
Sociaal			
Competenties en indicatoren		Kerdoelen voa/vod	Kerdoelen lgo
Aandacht en begrip tonen		11) Ontwikkelen beroepsvaardigheden	9) Respectvol omgaan met anderen
Indicator 1	Je toont belangstelling en reageert passend		
Indicator 2	Je bent behulpzaam naar anderen		
Competenties en indicatoren		Kerdoelen voa/vod	Kerdoelen lgo
Samenwerken en overleggen		3) Samenwerken en overleggen	7) Samenwerken
Indicator 1	Je stemt werkwijze en taakverdeling af		
Indicator 2	Je past je indien nodig aan de groep aan		
Ethisch en integer handelen		8) Ethisch en integer handelen	9) Respectvol omgaan met anderen
Indicator 1	Je handelt eerlijk en oprecht		
Indicator 2	Je respecteert verschillen tussen mensen		
Presenteren en communiceren		8) Ethisch en integer handelen 11) Ontwikkelen beroepsvaardigheden	4) Eigen mening vormen en respectvol omgaan met andere meningen 9) Respectvol omgaan met anderen
Indicator 1	Je toont passend verbaal gedrag		
Indicator 2	Je toont passend non-verbaal gedrag		
Onderzoeken en leren			
Competenties en indicatoren		Kerdoelen voa/vod	Kerdoelen lgo
Onderzoeken			2) Doelgericht en planmatig leren 3) Informatie zoeken en beoordelen
Indicator 1	Je stelt (hulp)vragen wanneer dit nodig is		
Leren		11) Ontwikkelen beroepsvaardigheden	1) Open en flexibele houding ontwikkelen 2) Doelgericht en planmatig leren
Indicator 1	Je staat open voor feedback		
Indicator 2	Je past de feedback toe in je handelen		
Loopbaanoriëntatie		Kerdoelen voa/vod	Kerdoelen lgo
Beroepenoriëntatie		1) Verkennen werkvelden en beroepen	10) Zicht krijgen op eigen voorkeuren 11) Toekomstkeuzes maken
Indicator 1	Je vindt de werkzaamheden leuk om te doen		
Indicator 2	Je wilt de uitgevoerde werkzaamheden vaker doen		
Indicator 3	Je wilt van de werkzaamheden je beroep maken		

6.2 Beheersing en context binnen de uitstroomprofielen Arbeid en Dagbesteding

De bovenstaande competenties dienen de leerlingen die uitstromen te beheersen. De vraag is echter op welk moment en in welke mate zij deze dienen te beheersen. Er zijn meerdere mogelijke manieren om het beheersingsniveau vast te stellen. Onderstaand de drie meest voorkomende schalen:

1. De frequentie waarmee het gewenste gedrag gezien wordt (nooit, soms, vaak, altijd);
2. De mate van beheersing (onvoldoende, matig, voldoende, goed);
3. De mate van zelfstandigheid (niet, met intensieve ondersteuning, met ondersteuning op afstand, zelfstandig).

De werkgever is, als onderdeel van de productiviteit van een (potentiële) werknemer, vooral geïnteresseerd in de ondersteuningsbehoefte.

De 3 niveaus van zelfstandigheid zijn in het LVS weergegeven als B(asis), O(ntwikkeling) en S(pécialisatie) deze zijn:

- B=Niveau 1: De leerling kan het gewenste gedrag alleen laten zien met intensieve ondersteuning;
- O=Niveau 2: De leerling kan het gewenste gedrag laten zien met ondersteuning op afstand;
- S=Niveau 3: De leerling laat het gewenste gedrag zelfstandig zien.

Aangezien de leerlingen op of onder assistentenniveau uitstromen, is niveau S het gewenste niveau en daarmee het streefniveau. Wanneer leerlingen kunnen werken met ondersteuning op afstand, dan functioneren zij op het streefniveau. De mate van zelfstandigheid is echter context afhankelijk. Zelfstandig werken in een klassensituatie tijdens een praktijkles, is anders dan het zelfstandig werken op een zelfstandige externe stage. Per praktijkvorm is om die reden beschreven wat de ondersteuningsbehoefte is..

6.3 Beroepsoriëntatie en loopbaansturing

Een onderdeel van de voorbereiding op arbeid is de oriëntatie op de arbeidsmarkt. Waar § 6.1 tot en met 6.4 zich op het deel 'competenties' van de competentielijn voorbereiding op arbeid richt, gaat deze paragraaf in op het tweede deel van de lijst, namelijk de 'beroepsoriëntatie'. Het doel van de beroepsoriëntatie is om de leerling een beeld te geven van de arbeidsmarkt en welke werkrichtingen/beroepen aansluiten bij zijn/haar eigen wensen en mogelijkheden. Gedurende de mentorgesprekken en de oudergesprekken zal dit al vanaf het eerste leerjaar met de ouders besproken worden om de loopbaan en de verwachtingen te sturen.

Om de leerlingen te laten oriënteren op de arbeidsmarkt en mogelijke beroepen, selecteert de school bedrijven die een kansrijke bestemming aanbieden. Alle leerlingen nemen aan de bedrijfsexcursies deel, ongeacht of zij al een bepaald beroepsbeeld of een voorkeursberoep hebben. Naast deze oriëntatie in het bedrijf, worden personen uit het bedrijfsleven uitgenodigd die als gastspreker vertellen over de beroepen.

Naast de begeleide bedrijfsexcursies en de gastsprekers, vindt de beroepsoriëntatie plaats tijdens de diverse stages. Na afloop van de 'Leerlingwerkplaatsen extern' (E ILWP) en de 'zelfstandig externe stage' (ZES) beantwoordt de leerling drie vragen. De drie vragen zijn:

1. Je vindt de werkzaamheden leuk om te doen;
2. Je wilt de uitgevoerde werkzaamheden vaker doen;
3. Je wilt van de werkzaamheden je beroep maken.

De beoordeling vindt plaats op de schaal van welbevinden en zijn in het LVS weergegeven als B(asis), O(ntwikkeling) en S(pécialisatie).

Deze zijn:

- B=Niveau 1: nee
- O=Niveau 2: voor een deel
- S=Niveau 3: ja

6.4 Belastbaarheid

Deze paragraaf gaat in op het derde onderdeel van de competentielijn voorbereiding op arbeid, de belastbaarheid. Uit het competentie gedeelte blijkt of en in welke mate de leerling de algemene en of specifieke werknemersvaardigheden beheerst. Door middel van de beroepsoriëntatie blijkt de voorkeur van de leerling voor een bepaalde branche of een specifiek beroep. Het laatste onderdeel van de cav gaat in op de vraag of de leerling inzetbaar is binnen de gewenste branche. Een leerling kan wel de benodigde competenties bezitten en een bepaald beroep willen, als hij of zij fysiek niet de benodigde conditie of gesteldheid heeft, wordt het alsnog erg moeilijk om inzetbaar te zijn. Zie tabel 5

Tabel 5 Belastbaarheid

Belastbaarheid	
Je kunt: 2 uur achter elkaar zittend werken	Ja / nee / n.v.t.
2 uur achter elkaar lopend werken	Ja / nee / n.v.t.
2 uur achter elkaar staand werken	Ja / nee / n.v.t.
2 uur achter elkaar doorwerken (conditie)	Ja / nee / n.v.t.
2 uur lang repeterende werkzaamheden uitvoeren	Ja / nee / n.v.t.
6 keer per uur hurken en/of knielen	Ja / nee / n.v.t.
boven schouderhoogte werken	Ja / nee / n.v.t.
6 keer per uur buigen (i.v.m. rugklachten)	Ja / nee / n.v.t.
6 keer per uur kracht zetten (tillen, duwen, trekken)	Ja / nee / n.v.t.
2 uur achter elkaar met computer en/of muis werken	Ja / nee / n.v.t.
1 uur achter elkaar geconcentreerd werken	Ja / nee / n.v.t.
opdrachten begrijpen (verwerkingssnelheid van het geheugen)	Ja / nee / n.v.t.
opdrachten onthouden (geheugen)	Ja / nee / n.v.t.
Je hebt aanpassingen nodig vanwege beperkte belastbaarheid op het gebied van:	
instructie	Ja / nee / n.v.t.
werkproces	Ja / nee / n.v.t.
sociaal	Ja / nee / n.v.t.
pauzes	Ja / nee / n.v.t.
Toelichting:	

7. Procedure

7.1 Frequentie en beoordelaars

De competentielijst Arbeidsvaardigheden wordt op vaste momenten ingevuld. De beoordeling wordt gegeven over een periode en is niet gekoppeld aan een bepaalde opdracht. De beoordeling vindt plaats door diverse personen. Dit is afhankelijk van de stagevorm.

Doordat meerdere personen de leerling beoordelen op de arbeidsvaardigheden ontstaat een intersubjectief beeld van de mate van beheersing. De beoordelingen zijn enerzijds voor de leerling en de school een beoordeling van de mate van beheersing van de arbeidscompetenties, anderzijds is dit voor de leerling een feedback instrument. De weging van de beoordeling verschilt per beoordelaar.

Tabel 6: Frequentie van beoordelen, de beoordelaars en de weging

Praktijkvorm	Frequentie	Beoordelaar
Praktijkvakken	Aan het eind van de eerste stagevormen (I LLWP, E LLWP) en bij de ZES in het laatste schooljaar na blok 2 en 4	Begeleider per vak Leerling
Leerlingwerk- plaatsen intern		Begeleider school Leerling
Leerlingwerk- plaatsen extern		Stagegever bedrijf Stagebegeleider school Leerling
Zelfstandige externe stage		Stagegever bedrijf Stagebegeleider school Leerling

Bijlage 1 Kerndoelen

Kerndoelen voorbereiding op arbeid
Werkexploratie
1. De leerling verkent actief werkvelden en beroepen, bij voorkeur in de eigen regio.
Loopbaansturing
2. De leerling leert vaardigheden om werk te verwerven, te behouden en om van werk te veranderen.
Algemene competenties
3. De leerling leert samen te werken en te overleggen.
4. De leerling leert producties en procedures op te volgen.
5. De leerling leert bij arbeidsmatige taken de juiste middelen en materialen op een doelmatige en doelgerichte manier in te zetten.
6. De leerling leert de eigen beroepsmatige werkzaamheden te plannen en te organiseren.
7. De leerling leert kwaliteit te leveren in arbeidsmatige situaties.
8. De leerling leert ethisch en integer te handelen in beroepssituaties.
9. De leerling leert om te gaan met veranderen en zich aan te passen.
10. De leerling leert met druk en tegenslag omgaan.
Beroepsvaardigheden
11. De leerling ontwikkelt specifieke beroepsvaardigheden die passen bij de eigen keuzes, mogelijkheden en beperkingen. Afhankelijk van het gekozen beroep kan dat een combinatie zijn van vakspecifieke fysieke, manuele en/of mentale vaardigheden, kwaliteiten of vermogens zijn.

Kerndoelen voorbereiding op dagbesteding
Werkexploratie
1. De leerling verkent de mogelijkheden van werk en activiteiten die bereikbaar zijn.
Loopbaansturing
2. De leerling leert vaardigheden die het kiezen voor deelname aan en veranderen van werk of activiteiten mogelijk maken.
Algemene competenties
3. De leerling leert samen te werken en te overleggen.
4. De leerling leert instructies en procedures op te volgen.
5. De leerling leert bij arbeidsmatige taken de juiste materialen en middelen op een doelmatige en doelgerichte manier in te zetten.
6. De leerling leert de eigen beroepsmatige werkzaamheden te plannen en te organiseren.
7. De leerling leert kwaliteit te leveren in arbeidsmatige situaties.
8. De leerling leert ethisch en integer te handelen in beroepssituaties.
9. De leerling leert om te gaan met veranderingen en zich aan te passen.
10. De leerling leert met druk en tegenslag om te gaan.
Beroepsvaardigheden
11. De leerling ontwikkelt specifieke werkvaardigheden die passen bij de eigen keuzes, mogelijkheden en beperkingen.

Leergebiedoverstijgende kerndoelen	
Leren leren	
1.	De leerling ontwikkelt een open en flexibele houding ten opzichte van de wereld om hem heen, mede in het kader van een leven lang leren.
2.	De leerling leert doelgericht en planmatig te leren en daarbij strategieën te gebruiken.
3.	De leerling leert verschillende soorten informatie te zoeken, te beoordelen en te gebruiken.
4.	De leerling leert op basis van feiten een mening te vormen, deze adequaat te uiten en respectvol om te gaan met andere meningen.
Leren taakuitvoeren	
5.	De leerling leert zich redzaam en weerbaar te gedragen bij de uitvoering van dagelijkse activiteiten.
6.	De leerling leert op doelgerichte, planmatige en methodische wijze taken en activiteiten uit te voeren.
7.	De leerling leert samen te werken aan een taak of een activiteit.
Leren functioneren in sociale situaties	
8.	De leerling leert op adequate wijze om te gaan met eigen gevoelens en wensen.
9.	De leerling leert respectvol en verantwoordelijk om te gaan met anderen.
Ontwikkelen persoonlijk ontwikkelingsperspectief	
10.	De leerling krijgt zicht op de eigen voorkeuren, interesses en toekomstwensen op het gebied van werken, wonen, vrije tijd en burgerschap.
11.	De leerling leert afwegingen en keuzes te maken die leiden tot een passend persoonlijk toekomstperspectief, met realiseerbare mogelijkheden en kansen.

Kerndoelen mens, natuur en techniek	
1.	De leerling leert over zorg en leert te zorgen voor een gezonde voeding, voor de woon- en leefomgeving en voor de persoonlijke verzorging en presentatie.
2.	De leerling leert over aspecten van hygiëne en leert hygiënisch te handelen in de school-, leef- en werkomgeving.
3.	De leerling leert hoofdzaken te begrijpen van bouw en functie van het menselijk lichaam en van de lichamelijke, seksuele en geestelijke ontwikkeling van mensen en leert te zorgen voor de eigen lichamelijke, seksuele en psychische gezondheid.
4.	De leerling leert veel voorkomende planten en dieren te onderscheiden en leert te zorgen voor planten en/of dieren.
5.	De leerling leert over aspecten van duurzaamheid en leert met zorg om te gaan met het milieu.
6.	De leerling leert aan de hand van toepassingen uit het dagelijks leven technische en natuurkundige principes te herkennen.
7.	De leerling leert technische toepassingen te herkennen en gebruiken, mede om de eigen redzaamheid te vergroten.
8.	De leerling leert eenvoudig technisch onderhoud uit te voeren.
9.	De leerling leert over veiligheidsaspecten en leert veilig te handelen op school, thuis en op de werkplek.